

NAJHRANITE MANIFESTACII NA HRISTIJANSTVOTO VO REGIONITE NA MARIOVO I SEVERNA PELAGONIJA

Мариово го зафаќа крајниот јужен сегмент од Република Македонија со површина од околу 1 500 квадратни километри. Тоа е пространа планинска котлина по средното течение на Црна Река од сите страни вrameна со планини. Археолошките истражувања на раното христијанство во Мариово и северна Пелагонија се наоѓа во почетна фаза. Оваа фаза на истражување во северна Пелагонија се карактеризира со евидентирање на остатоците од ранохристијански цркви¹, меѓу кои единствено базиликата на лок. Градиште кај с. Дебреште била предмет на посеопфатни археолошки истражувања.²

Во регионот на Мариово, досега се евидентирани остатоци од десетина ранохристијански цркви³, меѓу кои се истражени само објектите на лок. Градот кај с. Манастир и црквите во рамките на старохристијанскиот комплекс во микрорегионот Градешница.

Иако најраните фрагментарно откриени траги на христијанството во овие региони се поврзуваат со гробните наоди во рамките на полската вила во околината на Прилеп, датирани во втората половина на IV век⁴, поцеловити манифестации на раното христијанството се поврзуваат со откриените комплекси на локалитетите Св. Преображение кај с. Зрзе, Св. Андонија, с. Градешница и Градок кај с. Манастир-Мариово.

Св. Преобржение кај с. Зрзе

Археолошкиот комплекс “Св. Преображение” се наоѓа 35км северозападно од Прилеп и го опфаќа централниот дел на една заокружена биографска целост западно од селото Зрзе. Во

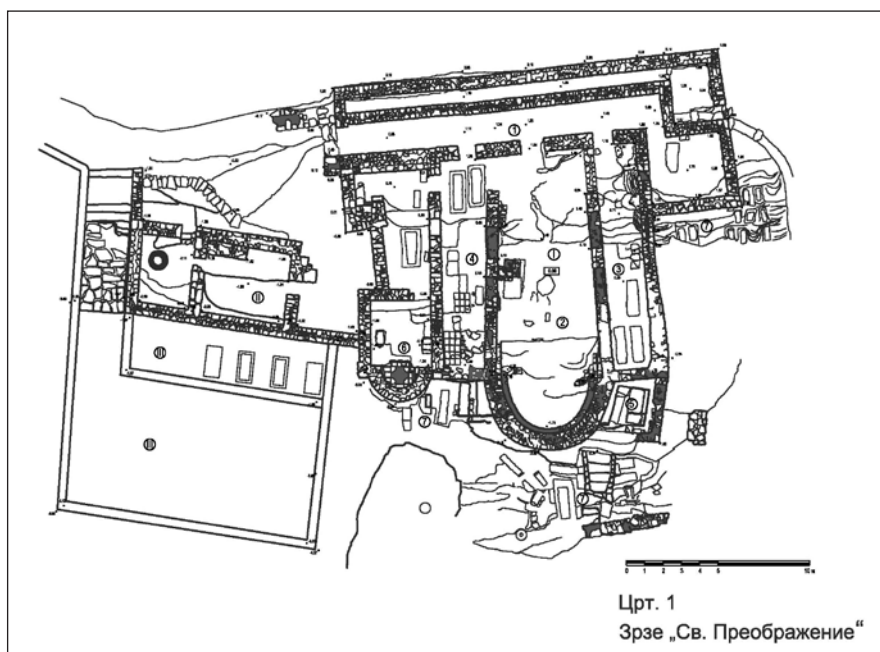
---

¹ Б. Бабиќ, Период на доцното Римско Царство и раната Византија, Прилеп и прилепско ни историјата, книга прва, глава IV, Прилеп 1971,61-71.

² W.Hensel, Z badan nad domniemana wczesno Byzantiska stolica biskupia v Debre-ste w latach 1974-1978, Contributions IX, 2, Skopje 1978.

³ В. Лилчиќ, Македонскиот камен за боговите..., 935-963.

⁴ К. Кепески, Северозападна некропола на вилата рустика во Пештерица кај Прилеп, Macedoniae acta archaeologica 2, Прилеп, 1976,205-218

Црт. 1 Св. Преображение, с. Зrze, старохристијански комплекс, прва фаза

Црт. 1 Св. Преображење, с. Зrze, старохришћански комплекс, прва фаза

средиштето на овој микрорегион е лоцирана пространа бигорна карпа врз чија горна површина е изграден средновековен манастирски комплекс со црква посветена на Св. Преображение.⁵

Со систематските археолошки истражувања 2008 - 2009 година⁶, на платото северно од бигорната карпа се откриени остатоци од ранохристијански црквоен комплекс (црт. 1), при што се издвоени две основни фази:

Првата етапа, која ќе биде предмет на посеопфатна опсервација се определува во времето од последните децении на IV до доцниот V век. Со оваа фаза се поврзуваат откриените остатоци од трикорабна базилика со нартекс на западната страна, крстилница, атриумски сегмент, засводена гробница и цеметеријално плато.

⁵ З. Расолкоска-Николовска, *Манастирот Зrze со црквите Преображение и Свети Никола, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, том IV, Скопје 1981, 407-459.

⁶ Со систематските археолошки истражувања 2008 - 2009 година, кои ја опфатија јужната, источната и северната падина од бигорната карпа, делови од горното плато на карпата, како и платото северно од денешниот манастир беа откриени материјални остатоци со особени културни вредности, хронолошки детерминирани од праисторијата до денес, меѓу кои, поради своето исклучително значење за историјата на културата на централнобалканскиот простор ги средновековната монашка населба распространета врз бигорната карпа, како и строхристијанскиот комплекс на платото северно бигорната карпа.

Втората етапа ја претставува темелната реконструкција на црковниот комплекс, преземена после евидентното рушење на поголемиот дел од првичната архитектонска целина. Оваа етапа е засведочена со преградба на западниот ѕид од нартексот, јужниот ѕид на базиликата, источниот ѕид на бапристериумот, делови од атриумскиот сегмент, изведба на под од камени плочи, ремоделирање на пастофоријата во северозападниот дел од базиликата, вкопување на гробници во карпа во наосот и на платото југоисточно од црквата и др. Стратиграфските согледувања и типолошко-хронолошките особености на откриените наоди (садова керамика, монети и сл.), ја определуваат во времето од доцниот V до крајот на VI век.

Ранохристијански комплекс од последните децении на IV до доцниот V век. Како што веќе беше напоменато, оваа етапа ја сочинуваат откриените остатоци од трикорабна базилика со нартекс на западната страна, крстилница, атриумски сегмент, засводена гробница и цеметеријално плато (црт. 1)

Базилика. Базиликата е лоцирана на источниот сегмент на платото, врз карпеста подлога со забележителен пад од запад кон исток и североисток. Вкупната должина на објектот 20,60м а ширината 23,00м.

Тлоцрт. Со колонади од по три столпци (1,10 x 0,60м), наосот на црквата е поделен на три кораби. Средишниот кораб има неправилен правоаголна форма со димензии: 13,26 x 5,50 x 12,67 x 4,92м. Северниот кораб на црквата има приближно правоаголна основа со димензии: 13,30 x 2,19 x 13,26 x 2,26м. Јужниот кораб на црквата има скоро трапезоидна основа со димензии: 12,67 x 2,26 x 12,25 x 2,66м.

На источниот крај од средишниот кораб се наоѓа пространа апсида, полукружна од внатрешната и од надворешната страна. Во согласност со нагласениот пад на теренот кон исток, темелните сегменти од олтарната апсида се значително проширени.

Западниот сегмент од црквата го зафаќа нартекс со правоаголен тлоцрт со димензии: 21,37 x 3,27м. Заради изведба на нартексот, изведено е темелно клесање на западниот сегмент од карпата. Како резултат на тоа, долниот сегмент од западниот ѕид во висина од 0,30 до 1,90м е всушност исклесаната карпа, врз чиј раб е надсидан горниот сегмент од ѕидот.

Северно од нартексот е позиционирана пастофорија со правоаголна основа, димензии 4,20 x 4,40м.

Сидови и темели. За првата фаза на црквата е карактеристично изведбата на сидовите од приделкани камења поврзани со бел варов малтер. Ширината на сидовите варира од 0,55 до 0,70м

Единствено при изведбата на стилобатот е евидентирано користење на тули, и тоа, без соменение заради нивелација на подлогата за изградба на сиданите столпци, согласно со нагласениот пад на теренот од запад кон исток.

Темелите од градбата од оваа фаза се поставени директно врз карпа, која наместа е обработувана заради постигнување на соодветн

Сл. 1 Зрзе, гробница внатрешност

Сл. 1 Зрзе, унутрашност гробнице

нивелација на основата. Изведени се од приделкани камења поврзани со квалитетен варов малтер. Темелната стопа е јасно потенцирана.

Подови. Со првата фаза на црквата се поврзува подот оформен врз карпестата подлога, при што најчесто се користат природните рамни површини на геолошката подлога, а во одделни ситуации, како на пример во јужниот кораб и во северната пастофорија се интервенира со зарамнување на подлогата.

Во согласност со падот на теренот од исток кон запад и изложеноста на интензивни порои, врз подовите е оформен оригинален систем вкопан во карпата за регулирање на одводот заклучно со средишниот дел од олтарната апсида.

Отвори. На јужниот ѕид од нартексот е позициониран главниот влез во црквата со ширина од 1,20 м со јасно профилирани довратници и праг вкопан во подлогата. Заради надминување на висинската разлика на теренот, јужно од влезот е изведено ѕидано скалило.

На источниот ѕид од нартексот се поставени трите влеза кон корабите на црквата. Средишниот влез има ширина 1,40м, а страничните 1,15м. Праговите на овие влезови се изведени со зарамнување на карпестата подлога.

Во западниот дел од јужниот периметрален ѕид на црквата се наоѓа влез со ширина од 1,70м, кој овозможува комуникација помеѓу крстилницата и нартексот на црквата. Прагот на овој влез исто така е изведен со вклесување во карпестата подлога.

На источниот ѕид од јужниот кораб е позициониран тесен влез (ширина 1,10м) преку кој се комуницира со цеметеријалното плато источно од црквата. Висинската разлика помеѓу нивото на теренот на исток и прагот на влезот, по се изгледа била решавана со дрвено скалило.

Сл. 2 Зрзе, цеметеријално плато

Сл. 2 Зрзе, цеметеријални простор

Кај одделни влезови се констатирани длабнатини за вертикалната оска на дрвените врати, како на пр. кај влезот во нартексот.

Олтарна преграда. Во карпестата подлога во источниот дел од централниот кораб се констатирани зарамнувања за долниот дел од канцелот. Меѓу досега откриените делови од камена архитектонска пластика не се констатирани наоди кои со сигурност можат да се поврзат со олтарната преграда од првата фаза на црквата. Оделни фрагменти од архитектонска пластика изведени од локален пешчар, секундарно користени при градбите од втората и третата фаза на населбата, даваат можност за претпоставка дека олтарната преграда од првата фаза на црквата била изведен од локален материјал.

Крстилница. Крстилницата е позиционирана непосредно до југоисточниот агол на црквата, конструктивно поврзана со неа. Сидовите се сочувани во висина од 0,20 до 1,10м,

Глоцрт. Крстилницата има правоаголна основа (3,80 x 3,50м) со полукружна апсида на источната страна.

Темели и сидови. Сидовите, исто како и при изградбата на црквата се изведени од обработени камења поврзани со бел варов малтер. Темелите се поставени директно врз карпа. Изведни се од приделкани камења поврзани со варов малтер. Ширината на темелите и сидовите изнесува 0,65 до 0,70м.

Отвори. На западниот ѕид од крстилницата се наоѓа влез со ширина од 1,00м, преку кој се комуницирало со нарексот на црквата. Прагот е вклесан во карпестата подлога.

Со првата фаза на базиликата се поврзува влезот северниот ѕид од крстилницата (ширина 1,00м) преку кој се влегувало во јужниот кораб од црквата. Прагот на влезот е изведен од обработени камења поврзани со варов малтер. Висинската разлика помеѓу подот во крстилницата и прагот е решаван по се изгледа со дрвени скали.

Подови. Подот во крстилницата го претставува карпестата подлога, наместа зарамнета со клесање.

Писцина. Во средиштето на полукружната апсида е позиционирана мала писцина со крстообразна форма, димензии 1,00 x 1,00 x 1,00м. Изведена е од керамички плочи поврзани со варов малтер.

Атриум. Западниот сегмент од комплексот го сочинуваат фрагментиранието осатоци од простран атриум. Сидовите се сочувани во висина од 0,10 до 0,80м.

Тлоцрт. Фрагментарната сочуваност на сидовите не овозможува реконструкција на тлоцртот на атриумот. Со голема веројатност може да се претпостави дека имал приближно трапезоидна основа.

Јужната половина од атриумот ја сочинуваат три простории со квадратна и правоаголна основа. Откриените делови од јама вкопана во карпестата подлога и дел од движните наоди (алатки, садова керамика и сл.), упатуваат на претпоставка дека се работи за помошни простории со складишна функција.

Северниот сегмент од атриумот го сочинува простран двор, комуникациски поврзан со влезот во нартексот, јужниот кораб од црквата и со крстилницата.

Сидови. Темелите и фрагментарно сочуваните долни делови од сидовите се изведени од обработени камења поврзани со варов малтер. Нивната ширина изнесува 0,65 до 0,70м.

Отвори. Во рамките на атриумот се сочувани остатоци од два влеза преку кои се комуницирало помеѓу складишните простории и тремот. Шиината на влезовите е 0,75 и 0,80м.

Праговите се вклесани во подлогата, а доворотниците се делови од ѕидаријата.

Подови. Како и кај другите објекти од оваа фаза, подот го сочинува карпестата подлога, наместа корегирана со вклесување.

Засводена гробница. На просторот помеѓу источниот ѕид од северниот кораб и олтарната апсида е откриена засводена гробница, конструктивно поврзана со ранохристијанската базилика од првата фаза.

Тлоцрт. Гробницата има приближно правоаголна основа со димензии: 3,67 x 3,60 x 3,40 x 3,00м, при што е евидентно дека димензионирањето на градбата е подредена на целосно вклопување на остатоците од градот на непознатиот локален маченик и особените статички барања поврзани со големиот пад на карпестата подлога.

Сидови. Сидовите се продолжение на северниот периметрален сид и олтарната апсида. Изведени се од приделкани камења поврзани со варов малтер. Ширината варира од 0,65 до 0,80м. Сидовите се високи од 1,10 до 1,80м.

Внатрешните површини одсидовите се прекриени со слој од црвеникав варов малтер, внимателно зарамнет.

Покрив. Од горната страна гробницата е засводена, при што на нивото од користената површина северно од базиликата е зарамнета и прекриена со дебел сој од варов малтер.

Исто како и површините на сидовите, сводот на гробницата е прекриен со слој од црвеникав варов малтер, внимателно зарамнет.

Влез. Влезот во гробницата е позиционитан на источниот сид. Има димензии 0,50 x 0,80м. Прагот е поствен во рамниште на користеното ниво во северниот сегмент од цеметеријалното плато. Во внатрешноста на гробницата е вклесано скалило во камената подлога, заради надминување на висинските разлики помеѓу надворешното ниво и подот во јужниот сегмент од гробницата. Треба да се напомене дека влезот во гробницата бил засидан.

Под. Во јужната половина од гробницата, подот го сочинува карпестата подлога, внимателно зарамнета со клесање. Подот во северната половина го сочинуваат внимателно обработени камени плочи, поставени врз остатоците од гробот на непознатиот локален маченик: во насипот од постариот гроб се откривани фрагменти од скелет. Поврзувањето помеѓу овие два конструктивни елементи е изведено со црвеникав малтер, идентичен со малтерната оплата врз внатрешните површини од гробницата.

Погребување. Врз подот од гробницата се откриен делови од скелет, положени во западниот дел од северниот сегмент.

Според антрополошките анализи остатоците од скелетот поставен врз подот во засводената гробница припаѓаат на иста индивидуа како и фрагментите од скелетот откривани во гробот на непознатиот локален маченик, лоциран под подот на северниот сегмент од гробницата.⁷

Во пределот на стомакот на скелетот поставен врз подот на засводената гробница е откриена целосно сочувани сребрена појасна тока.

Цеметријално плато. На просторот источно од олтарната апсида се откриени остатоци од јасно оформено цеметријално плато: гробници, ограден сид и влез.

Тлоцрт. Тлоцртот на цеметеријалното плато има приближно правоаголен тлоцрт со тоа што западната страна ја претставува истижниот сид од ранохристијанската црква, вклучувајќи ја и олтарната апсида.

⁷ Антрополошките анализи ги изведуваше др Фаница Вељановска, на која во оваа прилика сречно и благодарам. Според извештајот: “Во текот на анализата е констатирано дека голем дел од дислоцираното погребување, всушност припаѓа на второто, интактно пограбување”.

Ограден сид. Со досегашните истражувања се откриени остатоците од северниот и источниот ограден сид на цеметеријалното плато. Всушност се работи за подсидок со висина од 0,30 до 0,70м, врз кој се поставувани дрвени носачи на покривната конструкција од тремот.

Во првата фаза, огрдниот сид е изведен од обработени камења и варов малтер. Ширината на сидот варира од 0,65 до 0,85м условена од конфигурацијата на теренот.

Влез. Во средишниот дел од источниот дел на оградниот сид е позициониран влез со ширина од 1,40м. Прагот на влезот е оформен со вешто вклесување во камената подлота.

Покрај овој влез, со цеметеријалното плато се комуницираво и преку споменатиот влез на источниот сид од јужниот кораб.

Гробници. На просторот од цеметеријалното плато, најнепосредно конструктивно поврзани со засводената гробница се позиционирани шест сидани гробници. Ориентацијата на гробниците е различна, максимално подредена на тежнението да се биде што поблизу до засводената гробница. Од тие причини, често има преплетување на конструктивните делови од гробниците. За сите гробници е заедничко тоа што се изведени од обработени камења поврзани со варов малтер. Покривот на граобниците го сочинуваат внимателно обработени камени плочи преку кои се надсидани камења со варов малтер.

Хронолошки одредници. Покрај типолошко-хронолошките особености на откриените наоди во интактни културни слоеви (монети, градежна керамика, делови од облека, садова керамика, архитектонска камена пластика и др.) на хронолошкото детерминирање на оваа етапа упатуваат откриените остатоци од гроб на непознат локален мартир, вклопен во северниот сегмент од засводената гробница. Така, имајќи го во вид фактот дека изградбата на засводената гробница, како и на неа најнепосредно конструктивно поврзаните делови од комплексот, најрано можела да биде изведена после прогласувањето на христијанството за државна религија со едиктот на Теодосиј I од 381 година, а притоа сеуште да бидат свежи сеќавањата за гробот на непознатиот локален маченик, почетокот на оваа етапа на строхристијанскиот комплекс ја датираме во последните децении на IV и раниот V век. Горната хронолошка граница на оваа етапа ја датираме со градежните интервенции од втората фаза на егзистенција на старохристијанскиот комплекс, хронолошки определени во времето од крајот на V и почетокот на VI век.

Св. Андонија, с. Градешница

Локалитетот е распространет на јасно издиференцирано плато, лоцирано во крајниот источен дел од селото Градешница, непосредно над десниот брег од Градешка Река.

Евидентирање на остатоците До деведесетите години на минатиот век локалитет не бил регистриран во археолошката литература⁸, а после теренските истражувања во рамките на научноистражувачкиот проект, “Културно-ликовно минато на Мариово”, презентирани се парцијални информации за одделни наоди, заснивазни врз податоците од прелиминарните извештаи за истражувањата.⁹

Археолошки истражувања и наоди. Со сеопфатните археолошки истражувања на овој локалитет изведуваа во времето од 1990 до 1996 година беа откриени остатоци од римска вила и старохристијански комплекс, при што се издвоени четири основни етапи¹⁰ во користењето на овој простор:

Првата фаза ја претставува изградбата на римска псеудоурбана вила и нејзиното егзистирање во времето од средината на II до последните децении на III век.

Vтората фаза се состои од суштinska реконструкција на postarata gradba i neјzina delumna funkcionalna transformacija vo времето од крајот на до последните децении на век.

Третата фаза е конвертирање на ранохристијанска црква со исклучително вешта архитектонска интервенција на целосно сочувваната римска вила, хронолошки детерминирана во времето од до век..

Четвртата фаза, а воедно и последн етапа во користењето на овој простор, е изградба на ранохристијанска црква со нартекс и помошни простории на запад врз рушевините на постарата базилика во втората половина на век.

Ранохристијанска црква од крајот на до последните децении на век. Конвертирањето на ранохристијанска црква (црт. 3) опфаќа пренамена на скоро сите простории од римската вила, така што траги од овие градежни интервенции се евидентни кај поголемиот дел од сочувваните сегменти од градежот на римската вила.

Одделни сегменти од архитектонските целини на римската вила ја сочувале својат изворна градежна форма, додека поголемиот дел од содржините на римската вила морале да бидат подложени на посеопфатни архитектонски зафати,

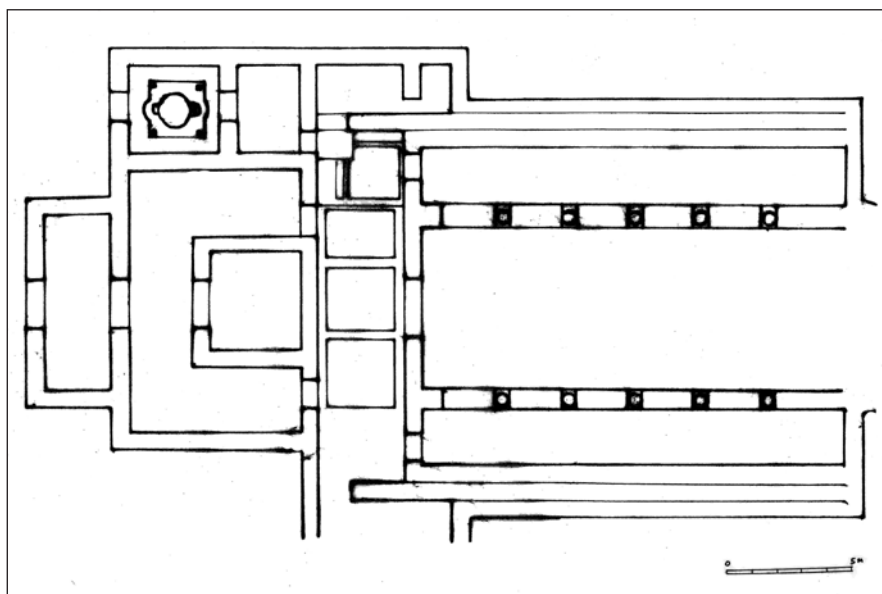
После овие градбени интервенции биле оформени основните делови на ранохристијанската црква: наос, нартекс, пастофорија, крстилница, ходник, помошна просторија и влезна просторија

Наос. Трансформацијата на перистилот од римската вила во наос и нартекс на ранохристијанската црква на лок. Св. Антонија е реализиран со изградба на ѕид врз западниот стилобат од перистилот

⁸ Најраните засведочени траги за локалитетот потекнуваат од жителите на с. Градешница, кои во седумдесетите година на минатиот век започнале со изградба на црква посветена на Св. Антонија.

⁹ В. Лилчиќ, *Македонскиот камен за боговите, христијаните и за живот по живот*, том II, Скопје 2002, 753-755.

¹⁰ Б. Ристески, *Градешница: римска вила и старохристијански сакрален комплекс*, Прилеп 2010.

Цр. 2 Св. Андонија, с. Градешница, црква

Цр. 2 Св. Андонија, с. Градешница, црква

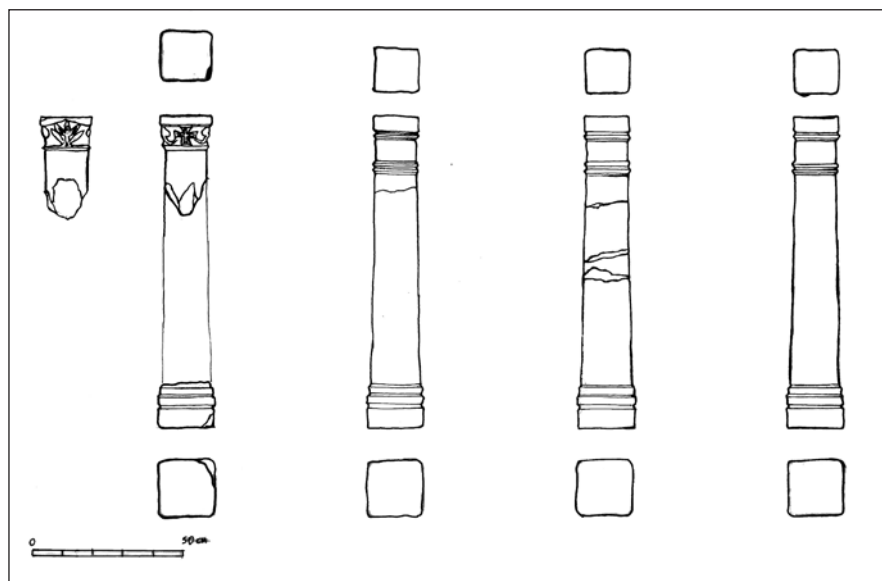
на римската вила. Со оваа преградба, западниот тревј од перистилот е трансформиран во нартекс на црквата а во другиот дел од римскиот перистил е оформен наосот на базиликата.

Јужната и северната колонада на перистилот со минимални градежни интервенции се вградени во конструктивното решение на наосот од ранохристијанската црква.

Истовремено со изградбата на западниот ѕид на наосот, од двете страни на северниот периметрален ѕид на римската вила се изградени потпорни ѕидови со ширина од 0,60м. Со оваа интервенција вкупната ширина на северниот периметрален ѕид изнесува 1,84м.

Со изградбата на западниот ѕид на наосот и доградбата на потпорни ѕидови крај периметралните ѕидови е оформено светилиштето на ранохристијанска црква со димензии 17,30 x 12,80м, при што наосот добива трикорабна диспозиција со ширина на корабите 2,30-6,50-2,30м.

Западен ѕид на наосот. Новиот ѕид е изведен од необработени и приделкани камења поврзани со бел варов малтер. Поствен е директно врз фундаментот од западниот стилобат на перистилот, при што, поради поголемата ширина на ѕидот (0,70-0,75м) во однос на ширината на стилобатот, новоизградениот ѕид делумно (0,05-0,10 м) налегнува врз постариот под изведен од сивосини камени плочи. Фундаментот на северното продолжение од новиот ѕид е вкопан во здрвица, а при вкопувањето го оштетил подот од сивосини камени плочи и подлогата од црвеникав хидростатен малтер.

Цр. 3 Св. Андонија, колонети

Цр. 3 Св. Андонија, колонете

На северниот периметрален ѕид од наосот, конструктивно поврзан со новоизведените засилувања се оформени довратниците на влезот во северниот кораб.

Потпорни ѕидови на периметралните ѕидови. Сочуваниите остатоци од северниот периметрален ѕид, овозможуваат да се изјасни една суштествена архитектонска интервенција врз градежот на римската вила, со што се добива појасна претстава за изгледот на ранохристијанската црква. Имено, едновремено со изградбата на западниот ѕид на наосот, од двете страни на северниот периметрален ѕид на римската вила се изградени потпорни ѕидови со ширина од 0,60м. Со оваа интервенција вкупната ширина на северниот периметрален ѕид изнесува 1,84м.

Досидувањето на потпорните ѕидови крај северниот периметрален ѕид, покрај статичка функција, несомнено имало за цел и сразмерно намалување на распонот на страничните кораби во однос на средишниот.

Колонада. Јужната и северната колонада на перистилот со минимални градежни интервенции се вградени во конструктивното решение на наосот од ранохристијанската црква. Иако не се сочувани остатоци од архитектонската пластика од перистилот на римската вила, нема сомнение дека овој сегмент од вилата бил решен со архитравни греди.

Токму, вклопувањето на архитравната конструкција во решението на горните сегменти од наосот на црквата, без сомнение била основната причина за конструктивното зајакнување на периметралните сидови од перистилот на римската вила.

Под. Сочуваните фрагменти од црвеникав хидростатен малтер и сивосини камени плочи во централниот кораб на црквата говорат дека и понатаму бил користен подот од римската вила изведен во opus sectille.

Влез. Влезот во средишниот кораб е широк 2,60м. Прагот е изведен од внимателно обработена, масивна камена плоча, веројатно сегмент од стилобатот на римската вила.

Северен кораб.

Под. Сочуваните фрагменти од црвеникав хидростатен малтер и сивосини камени плочи во централниот кораб на црквата, поврзани со новоизградениот сид, говорат дека и понатаму бил користен подот од римската вила изведен во opus sectille.

Влез. При изградбата на западниот ѕид на наосот и негово градбено поврзување со конструктивните зајакнувања на северниот периметрлен сид оформен е влезот во северниот кораб на наосот со ширина од 1,10м. Прагот е изведен од необработени и приделкани камења прекриени со варов малтер.

Нартекс. Нартексот на ранохристијанската црква со димензии 7,10 x 3,60м, всушност го претставува западниот травеј од перистилот на римската вила.

Покрај трите влезови кон наосот на црквата, нартексот комуницира и со ходникот на запад преку двата отпорано оформени влезови. Од друга страна, преку влезот во северната просторија на римската вила нартексот комуницира со новоофрмената крстилница.

Во оваа фаза од градбата и понатаму се користат подовите од западниот травеј на перистилот од римската вила изведени од сивосини камени плочи во опус сецтилле.

Сочуваните фрагменти, несомнено сведочат дека и во оваа фаза било во функција цоклето во долните делови од ѕидовите на римската вила изведен од сивосини камени плочи поставени врз подлога од црвеникав хидростатен малтер.

Северна пастофорија. Северно од нартексот се наоѓа пастофорија на ранохристијанската црква со правоаголен тлоцрт, димензии 5,50 x 2,00м.

Пастофоријата комуницира единствено со нартексот, при што стариот дводелен влез на римската вила е редуциран на западната половина. На источниот сегмент од дводлениот влез на римската вила е изграден сид од необработени и приделкани камења поврзани со варов малтер. Западниот сегмент е сочуван во својата изворна форма со ширина од 1,25м и праг изведен од внимателно обработена, масивна камена плоча.

Врз западната половина од пастофоријата е изведен нов под на нивото на подот од источната половина. Новоизградениот под е изведен од секундарно употребени сивосини камени плочи, не секогаш со соодветни димензии, поврзани со сивобел варов малтер,

Соодветно на новооформеното подно ниво во западниот дел од пастофоријата изградено е квадратно скалило од керамички подни плочи во северниот дел од нартексот.

И во оваа фаза на градба, во источниот сегмент од пастофоријата се користе стариот под изведен од сивосини камени плочи во опус сецтилле.

Крстилница. Преобразувањето на северната просторија од римската вила во крстилница на ранохристијанската црква е посведочено со интервенции врз подот.

Писцина. Во средишниот дел од просторијата е евидентирано вкопување на пространа длабнатина за изведба на писцината, при тоа значително е оштетен подот од првата фаза на просторијата,

Писцината има цилиндрична форма со дијаметар 1,30м. и длабочината од 0,87 м. Висинската кота на подот од базенот е 99,68.

Внатрешните површини на сидовите од писцината биле прекриени со секундарно употребени сивосини камени плочи, поставени врз бледоцрвен хидростатен малтер. Подот во писцината, исто така бил изведен од секундарно користени сивосини камени плочи втупени во бледоцрвен хидростатен малтер поставени врз супструкција од камења и песок.

За разлика од преходното високо ниво на изработка, при изработката на камената оплатата на базенот е евидентна непрецизност во изработката, при што секундарно се користена сивосини камени плочи со несоодветни димензии.

Приодите кон внатрешноста на писцината се симетрично распоредени од источната и западната страна. Тоа се скалила со правоаголна основа, изведени на нивото на подот во бањата.

Под. Подеднакво ниско ниво на изработка, со секундарно користење на сивосините камени плочи е евидентирано и при реконструкцијата на оштетените делови на стариот под. Исто како и при изработката на камената оплата, во реконструкцијата се користени несоодветни според димензиите сивосини камени плочи. Како средство за поврзување е користен неквалитетен хидростатен малтер со бледо црвена боја.

Во оваа фаза на реконструкција на подот не е евидентирано користење на керамички подни плочки.

Отвори. Во оваа фаза од градбата е оформен влез на западниот сид од крстилницата. Поставен е во средишниот дел од западниот сид со ширина од 1,30 м. Прагот на новооформениот влез бил изведен од необработени камења прекриени со варов малтер.

На источниот сид од крстилницата и понатаму е во функција влезот кон северната просторија, преку која се комуницирало со нартексот на црквата.

Реконструкција на крстилницата. Подоцна, но сеуште во рамките на првата фаза од ранохристијанскиот комплекс е извршена темелна реконструкција на крстилницата. Градежните интервенции поврзани со оваа реконструкција се регистрирани на piscината и подот на крстилницата.

Писцина. Реконструкцијата на piscината е реализирана со денивелација на подот .

Така, на 0,30 м над подот од piscината е изведен нов под, изграден од масивни камени плочи, поврзани со сивобел варов малтер. Бисински коти на новиот под се наоѓаат на 99,98 - 99,97, Подлогата на новоизградениот под ја сочинуваат насип од земја и масивни, необработени камења. Со оваа интервенција длабочината на piscината е редуцирана на 0,58м.

Источниот приод кон внатрешноста на piscината е проширен со доградување на скалило со полукружна форма. Скалилото е изведено од сивосини камени плочи, поврзани со сивобел варов малтер. Бисинската кота на горната површина на скалилото е 100,56.

Под. Во оваа фаза на градба е изведено реновирање на подот од крстилницата, при што покрај секундарната употреба на постари сивосини камени плочи се користени и дополнително приделкани сивосини камени плочи, не секогаш прилагодени со обликот и димензиите на просторот. Оваа реконструкција е изведена со користење на сивобел варов малтер.

Во рамките на оваа реконструкција околу piscината е изведен под од керамички подни плочи, изграден врз остатоците од постариот подот од сивосини камени плочи поврзани со црвеникав хидростатен малтер. Новоизградениот под има квадратен облик со димензии 2,20 x 2,20м, при што, од источната и западната страна се наоѓаат лачни проширувања кои ја следат линијата на приодите на piscината.

Во аглите на овој дел од новоизградениот сегмент на подот од крстилницата се позиционирани четири вдлабени лежишта за колонетите со димензии 0,20 x 0,20м.

Камена пластика.

На лежиштата врз новоизградениот керамички под им соодветствуваат четирите монолитни колонети (црт. 3, фот. 3), изведени од ситнозрнест, сивобел мермер, евидентно поразличен од материјалот од кој се изведени деловите од камената пластика на римската вила.

Колонетите имаат основа со димензии 020 x 0,20м што одговара на длабнатините во керамичкиот под околу piscината. Вкупната висина на колонетите е 1,05м. На две од колонетите, врз четирилисниот капител има претстава на крст.

Северна просторијана. Истовремено со пренамената на северозападната просторија на римската вила во крстилница на ранохристијанската црква, без сомнение е извршена и трансформација на

Сл. 3 Градешница,
колонета

Сл. 3 Градешница,
стуб

северната просторија од вилата. Траги од градежни интервенции поврзани со оваа трансформација се следат единствено врз подот од просторијата.

Имено, врз слојот од црвеникав хидростатен малтер поврзан со подот од римската вила се евидентирани фрагментарни остатоци од под изведен од несоодветни според димензиите сивосини камени плочи поврзани со сивобел варов малтер.

Западен сегмент од ранохристијанскиот комплекс. Западниот дел од римската вила (влезна просторија, ходник и куќно светилиште) во оваа градежна фаза е трансформирано во атриум на ранохристијанската црква, при што главно се извршени интервенции врз подовите, а во помала мерка и врз влезовите на римската вила.

Ходник. Во оваа фаза, ходникот на римската вила го сочувал својот изворен облик и функција. Единствено позабележителни интервенции се забележани во денивелацијата на подот, во согласност со новата функција на куќното светилиште од римската вила.

Помошна просторија - куќното светилиште. Во оваа градежна фаза единствената измена кај куќното светилиште на римската вила е денивелацијата на подното ниво. Констатирано е дека сивосините камени плочи од постариот под се во голема мера отстранети а врз остатоците од овој под е нанесен слој од светлокафеава земја. Со тоа, нивелетата на новокомпонираното подно ниво се наоѓа 0,20м над нивото од постариот под. Со оваа интервенција куќното светилиште на римската вила е пренаменето во помошна просторија на ранохристијанскиот сакрален комплекс за што говорат откриените фрагменти од садова кермика во слојот над нивото од новооформениот под.

Влезна просторија. Во оваа фаза на градбата, влезната просторија во целост го сочувала својот изглед оформен во втората етапа на егзистенција на римската вила.

Хронолошко - стратиграфски согледувања. При истражувањата на деловите од ранохристијанската црква од првата фаза констатирано се интактни културни слоеви кои со сигурност можат да се поврзат со времето на егзистенција на градбата.

Во интактните културни слоеви кои се поврзуваат со времето на егзистенција на црквата се откривани керамички садови кои според формално-технолошките особености се вбројат во групата изработки со регионален опсег на распространетост, датирани во времето од доцниот IV и првите децении на V век до крајот на V век.¹¹

Градот кај с. Манастир - Мариово.

Локалитетот Градот кај с. Манастир е распространет врз падините и подножјето од издвоен рид на вливот на Лисичка во Црна Река, во средишниот дел од регионот Мариово. Ридот е извишен околу 120м во однос на околниот терен и има особена комуникациско-стратегиска позиција. Имено, од источната страна на локалитето поминува една од главните комуникациски оски во регионот во правец север-југ, распространета по долините на реките Лисичка, Црна, Сатока и др.

Евидентирање на остатоците. Материјалните остатоци на површината од теренот на лок. Градот кај с. Манастир се забележани уште во четириесетите години на минатиот век¹², со тоа што податоците за овие наоди се заокружени во втората половина на векот, како резултат на археолошката перспекција на теренот.¹³

Археолошки истражувања и наоди. Со археолошките истражувања во периодот од 1990 до 1995 год., во рамките на научно-истражувачкиот проект “Културно-ликовно минато на Мариово” беа откриени остатоци од доцноантичка населба и средновековен манастирски комплекс.

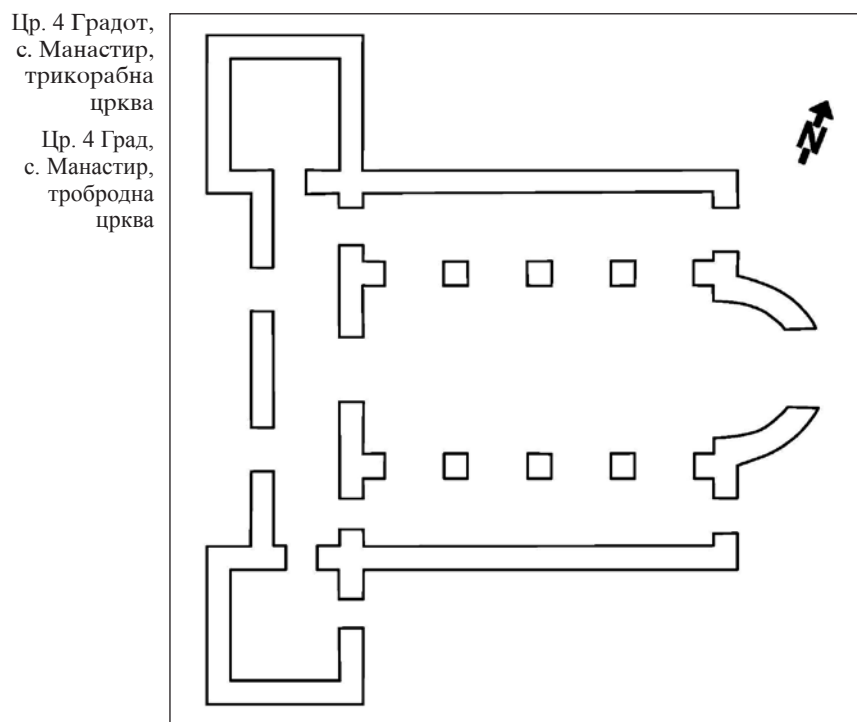
Доцноантичката населба, датирана во времето од почетокот на IV до крајот на VI век, ја сочинуваат утврдена акропола на највисоките делови од ридот, оградедено подградие на јужните падини од возвишението и некропола во подножјето, северно од акрополата.

Според стратиграфските согледувања и типологијата на откриените наоди, во рамките на доцноантичката населба се издвоени две основни фази:

¹¹ Б. Ристески, *Градешница: римска вила*, 69-76.

¹² Г. Траичев, *Мариово*, Софија 1942, 21

¹³ Љ. Кепеска, К. Кепески, Б. Китаноски, *Мариово, рекогносцирање*, *Arheoloski pregled* 25, Ljubljana 1986, 115-123; - Н. Чаусидис, *Неколку доцноантички градишта во Мариово*, *Macedoniae acta archaeologica* 13, Скопје 1993, 213-226; *Археолошка карта на Република Македонија*, том 2, Скопје 20.

прва фаза од средината на IV до последните децении на V век, и втора фаза од последните децении на V до крајот на VI век.

Средновековниот манастир е оформен со ремоделирање на акрополата на доцноантичката населба, при што централно место во комплексот завземаат возобновените ранохристијански цркви. Врз основа на хронолошките индикатори (културни слоеви, наоди и сл.), егзистенцијата на манастирот со сигурност е потврдена во времето од крајот на IX/полетококот на X до крајот на XIV век.

Ранохристијански објекти. Во рамките на првата доцноантичка фаза на населбата се откриени остатоци од две ранохристијански цркви.

Позиција. Првата црква (црт. 4) е лоцирана во источниот дел на акрополата, северозападно од потерната на горниот град, на пространо плато со пад од запад кон исток. Сидовите и арките на градбата се сочувани во висина од 0,50 до 3,40м. Вкупната должина на објектот 18,00м а ширината 20,00м.

Тлоцрт. Црквата има трикорабна диспозиција, нартекс на западната страна и две пастофории северно и јужно од нартексот,

Со колонади од по три столци и два пиластри, наосот е поделен на три кораби. Столците имаат квадратен пресек со димензии 0,70 x 0,70м. Средишниот кораб од наосот има ширина од 5,00м, а страничните од 2,00м.

На источниот крај од средишниот кораб се наоѓа пространа апсида, полукружна од внатрешната и од надворешната страна. Во средишниот дел од асидата се откриени делови од исклучително простран прозор, по се изгледа троделен.

Западниот сегмент од црквата го зафаќа нартекс со правоаголен тлоцрт, димензии 10,60 x 2,00м.

Северно и јужно од нартексот се позиционирани две пастофори со квадратна основа, димензии 3,30 x 3,30м.

Сидови и темели. Темелите од црквата се поставени директно врз карпа, која, наместа е обработувана заради постигнување на соодветн нивелација на основата. Изведени се од приделкани камења поврзани со квалитетен варов малтер. Темелната стопа е јасно потенцирана.

Сидовите, исто како и темелите се изведени од приделкани камења поврзани со квалитетен варов малтер. При изведбата евидентна е тежбата за позиционирање на камењата во приближно правилни хоризонтални редови. Сочуваните фрагменти во горните делови од сидовите, како и наодите во слоевите на рушење, говорат дека горните сегменти од градбата биле изведени од внимателно обработени бигорни квадери.

Ширината на сидовите и темелите е 0,65 до 0,70м.

Колонада. Шесте во голема мера сочувани столпци на колонадата укажуваат дека долните делови се изведени од вертикално поставени масивни камени блокови поврзани со квалитетен варов малтер, над кои се наидани горните сегменти од внимателно обработени камења поврзани со варов малтер. Лаците се изведени од внимателно обработени бигорни квадери поврзани со варов малтер.

Столпците се поставени директно врз карпа, наместа приделкана заради добивање рамна површина.

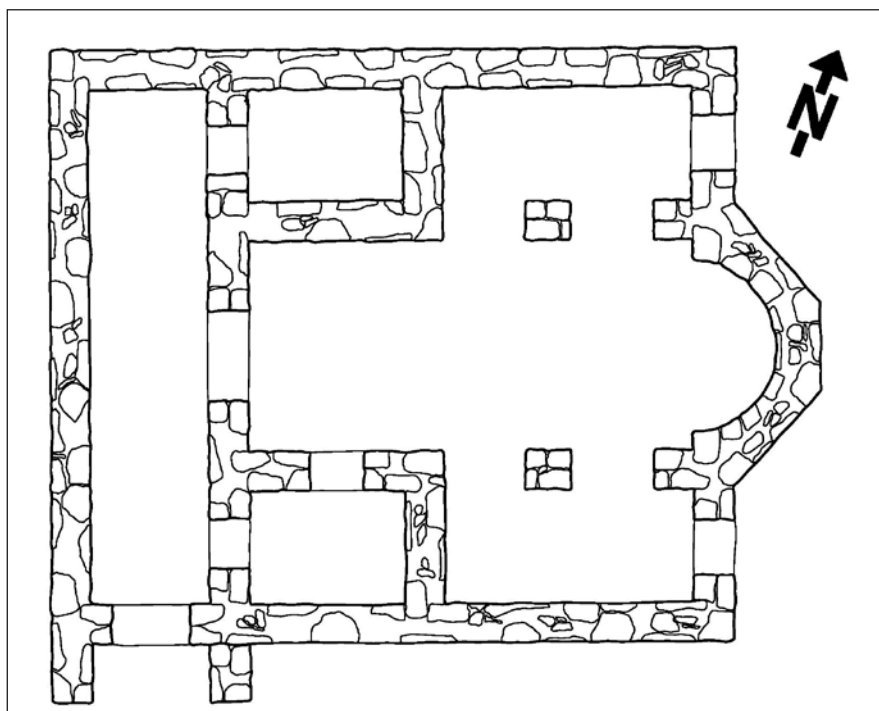
Подови. Со првата фаза на црквата се поврзува подот оформен врз карпестата подлога, при што најчесто се користат природните рамни површини на геолошката подлога, а во одделни ситуации, како на пример во јужниот кораб и во северната пастофорија се интервенира со зарамнување на подлогата.

Отвори. На западниот сид од базиликата се распоредени два влез со ширина од 1,25м кои водат од пространото плато пред црквата во нартексот. Во северниот и јужниот сид од нартексот се поставени влезови со ширина од 0,90м кон пастофориите, додека на источниот сид се наоѓа единствениот влез во наосот со ширина од 1,85м.

Покрај овие влезови, со првата фаза на базиликата се поврзуваат и двата тесни влез на источните сидови од северниот и јужниот кораб со ширина од 0,90м. Овие влезови, во втората фаза на црквата се преградени со сидови од приделкани камења и варов малтер, изведен во сосема поразлична техника на градба.

Праговите на сите влезови ги сочинува карпестата подлога, врз која во помала или поголема мера е интервенирано. Така, прагот во централниот кораб е вклесан во карпа, при што е оформено и скали-

Цр. 5 Градот, с. Манастир, крстотобразна црква

Цр. 5 Град, с. Манастир, крстообразна црква

ло на исток заради надминување на висинската разлика помеѓу нивелетата на подот во нартексоот и подното ниво во средишниот кораб. Довратниците се продолжение од конструкцијата на сидовите.

Кај одделни влезови се констатирани длабнатини за вертикалната оска на дрвените врати, како на пр. кај влезот во наосот.

Олтарна преграда. Во карпестата подлога во источниот дел од централниот кораб се констатирани зарамнувања за долниот дел од канцелот. Меѓу досега откриените делови од камена архитектонска пластика не се констатирани наоди кои со сигурност можат да се поврзат со олтарната преграда од првата фаза на црквата. Одделни фрагменти од архитектонска пластика изведени од локален пешчар, секундарно користени при градбите од втората и третата фаза на населбата, даваат можност за претпоставка дека олтарната преграда од првата фаза на црквата била изведен од локален материјал.

Втората црква (црт. 5) е лоцирана на сразмерно пространо плато во западниот сегмент од утврдената акропола. Димензиите на градбата се 11,40 x 10,00м. Сидовите на базиликата се сочувани во висина од 0,70 до 1,90м.

Тлоцрт. Црквата има наос со четириаголна основа, апсида на исток и нартекс на западната страна.

Наосот, како што веќе беше речено има правоаголна основа со впишан крст. На источната страна се наоѓа пространа апсида, полукружна од внатре и триаголна од надворешната страна.

Западната страна од градбата ја сочинува нартекс со правоаголна основа со димензии 7,50 x 2,00м.

Сидови и темели. Темелите на објектот, исто како и кј претходната црква се поставени директно врз карпа. Изведени се од приделкани камења поврзани со варов малтер со јасно потенцирана темелна стопа.

Сидовите се изведени истотака од обработени камења поврзани со вров малтер, при што е евидентна тежбата за сидање во хоризонтални редови.

Ширината на сидовите и темелите изнесува 0,65 до 0,70м.

Сидани столпци. Во источниот дел од наосот се поставени два сидани столпци со правоаголен пресек со диманзии 0,65 x 0,70м. Исто како и сидовите, столпците се изведени од внимателно обработени камења поврзани со варов малтер.

Подови. Подот во црквата го сочинува карпестата подлога, наместа зарамнета со вклесување. Оваа постапка особено е евидентна во олтарниот сегмент од црквата.

Отвори. Главниот влез во црквата е позициониран на јужниот сид од нартексот со ширина од 1,25м. Прагот на влезот е вкопан во карпестата подолга, исто како и скалилата јужно од него.

Од нартексот три влеза водат во наосот. *Срединскиот* има ширина од 1,45м, а страничните се со ширина од 0,80м. Праговите се поставени врз карпаестата подлога, наместа зарамнети со вклесување.

Олтарна преграда. Во карпестата подлога во источниот дел од централниот кораб се констатирани зарамнувања за долниот дел од канцелот. Меѓу досега откриените делови од камена архитектонска пластика не се констатирани наоди кои со сигурност можат да се поврзат со олтарната преграда од првата фаза на црквата. Оделни фрагменти од архитектонска пластика изведени од локален пешчар, секундарно користени при градбите од втората и третата фаза на населбата, даваат можност за претпоставка дека олтарната преграда од првата фаза на црквата била изведен од локален материјал.

Хронолошко-стратиграфски согледувања. Во културните слоеви

Врз основа на архитектонските особености на градбите, стратиграфијата на културните слоеви и типолошко-хронолошките одредници на откриените наоди (садова керамика, монети и сл), првата етапа етапа од егзистенцијата на овие градби се определува во доцниот IV и во првата половина на V век.

Заклучни согледувања.

Сумирајќи ги главно тернските податоци за најраните манифестации на христијанството во регионите на Мариово и северна Пелагонија, сметаме за потребно да го потенцираме индивидуализи-

раниот карактер на овие манифестации кој најочигледно се согледува при проектирањето и изведбата на сакралните комплекси, при што без сомнение свое влијание има степенот на институционализација на христијанската религија (принципи на богослужба, архитектонски стандарци и сл.).

Во прилог на оваа констатација, напоменуваме дека трите досега идентификувани ранохристијански центри не се сегмент од позначајни населби од градски вид, ниту пак постојат податоци дека во споменатите региони суштествуваат позначајни градови во времето од доцниот IV до последните децении на V век.¹⁴

Во отсуство на директни пишани податоци за конституирањето и егзистенцијата на презентираниите ранохристијански комплекси во Мариово и северна Пелагонија, ги наведуваме основните податоците за третата етапа на раното христијанство во Република Македонија (приод од последните децении на IV до доцниот V век), како контекстуална рамка за овие процеси.

Имено, за оваа етапа е констатирано продолжување на суштествувањето на епископскиот цетар во Стоби, потврдено со откриените остатоци од Евстатиева базилика (Eustatius, доцен IV), Филипова базилика (Philippus, доцен IV / ран V век), како и обнова на оваа градба во втората половина на V век.¹⁵

Имињата на двајцата епископи од Скупи (Ursicius/Ursilius, 458 год., Ioannes, 490-495 год.), истотка говорат за понатамошното егзистирање на ова епископско средиште, надолжкнето с откриените остатоци од ранохристијанска црква, датирана во раниот V век.¹⁶

Имињата на епископите, говорат за егзистирање на црковни центри во Баргала (Hermik, доцен IV), Хераклеја (Quintiillius, 449 год.) и Лихнид (Antonius, 451 год.), додека идните археолошки истражувања во овие центри допрва треба да ја комплетираат сликата за облиците на организација на христијанските средишта од територијата на Република Македонија во времето од доцниот IV до последните децении на V век.¹⁷

Истовремено, во обидот да ги појасниме причините за нагласената индивидуалност при конституирањето на овие рани христи-

¹⁴ Ф. Папазоглу, *Македонски грдови у римско доба*, Скопје 1953, 199-223; - И. Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, 331-332, 340.

¹⁵ Б. Алексова, *Loca sanctorum Macedoniae*, *Култ на мартириите во Македонија од IV до IX век*, Скопје 1995; Б. Алексова, В. Лилчиќ, *Каталог на ранохристијански цркви во Република Македонија*, Македонско наследство, год. II, број 5, Скопје 1997, 11-38; - Р. Братој, *Ранохристијанската црква во Македонија и нејзиниот однос спрема Рим*, Трета програма бр. 44, Скопје 1990, 37-74; Б. Алексова, *Старохристијански црковни центри во Македонија*, Старохристијанска археологија во Македонија, Скопје 2003, 7-40;

¹⁶ Б. Алексова, *Loca sanctorum Macedoniae*, *Култ на мартириите*; Б. Алексова, *Старохристијански црковни центри во Македонија*, 18-26.

¹⁷ Б. Алексова, *Loca sanctorum Macedoniae*; Б. Алексова, *Старохристијански црковни центри во Македонија*, 18-40;

јански центри во Мариово и северна Пелагонија, но и да го детрминираме карактерот на нивното суштествување, сметаме за потребно да ги наведеме податоците за нивното понатамошно егзистирање.

Така, после реконструкцијата на базиликата во втората половина на VI век, строхристијанскиот комплекс на лок. Св. Андонија во с. Градешница е целосно напуштен. Врз остатоците од старохристијанскиот комплекс на лок. Св. Преображение во околината на с. Зрзе е констатирано возобновување и егзистенција на црквата во периодот од доцниот IX/првите децении на X до последните децении на XIII век, како сегмент од монашкиот комплекс распространет во рамките на овој микрорегион. На крај, после втората доцноантичка фаза на лок. Градок кај с. Манастир, констатиравме возобновување на античката акропола и нејзино трансформирање во средновековен манастир од доцниот IX/ првите децении на X до доцниот XIII век, во чии рамки централно место завземаат ремоделираните ранохристијански базилики.

Branislav Risteski

THE EARLIEST MANIFESTATIONS OF CHRISTIANITY IN THE REGIONS
OF MARIOVO AND NORTH PELAGONIA

With the long term systematic archaeological researches in the regions of Mariovo and north Pelagonia were discovered remains of Christian sacred buildings related to the time of establishment of the Christian religion in the Balkan Peninsula. The researches were made on these sites: St. Transfiguration near the village Zrze; St. Andonia, village Gradeshnica and Gradok near the village Monastery.

St. Transfiguration near the village Zrze

At the site of St. Transfiguration near the village Zrze were discovered remains of an early Christian spacious complex composed of a three-nave basilica with a semicircular apse on the east side and a narthex with rectangular floor plan on the west side. On its continuation in the north side there is a pastophoria with square basis. Southwest of the church, there is a baptistery which is constructively connected to the church with a semicircular apse on the eastern side, in whose centre a piscine with cross form is positioned. The southern segment of the complex is constituted of a spacious atrium where remains of three fully preserved architectural wholes were discovered. South of the basilica, directly, structurally and functionally connected with it, a cemetery plateau is positioned. On the plateau which is surrounded by a big wall, seven tombs of distinguished members of the Christian community from the fifth century were discovered.

Crucial segment of the complex, at the same time an initial reason for its constitution is the arched tomb and the relics laying in it, positioned in the northeastern corner of the church, directly and constructively connected to it. Simultaneously, the tomb is an integral part of the cemetery plateau.

On the floor of the arched grave, parts of a skeleton were discovered. Under the same floor made of carefully processed stone slabs, there were parts of grave construction, and in the burial of the tomb fragments of a skeleton were found. The anthropological researches concluded that the discovered parts of the skeleton in the grave under the floor and the skel-

eton parts lying on the floor belonged to the same individual. Therefore, archeologically is illustrated one unique manifestation of construction of an early Christian church complex above the relics of an unknown Christian martyr from the time before the acceptance of Christianity for official religion of the Roman Empire (381 yr.).

St. Andonia, village Gradeshnica

At the site of St. Andonia, positioned in the Eastern segment of the village Gradeshnica remaining of an extended early Christian complex, established with remodeling of the pseudo-urban Roman villa was discovered. Namely, by strengthening the surrounding walls and by constituting a new covering segment, the villa's peristyle is transformed in the nave of the church, and with the construction of the partition wall on the western side of the peristyle the basilica's narthex was formed.

The western part of the villa is transformed into a segment of the early Christian atrium complex, while two of the north-western rooms of this segment of the Roman villa were transformed in baptistery. Namely, the digging in of the piscine, the forming of the ceramic floor tiles around it and the positioning of four colonettes as the supports of the upper structures above the piscine, has formed the baptistery. The baptistery communicates with the narthex by using the accessory room on the east.

Based on the stratigraphy of the cultural layers and typologically - chronological features of the findings discovered in the intact cultural strata, the existence of this complex is related to the time of late IV / early V century until the last decades of the V century, thus the two stages of the baptistery are determined in the second and the third part of the V century.

Gradok near the village Monastery.

At the site of Gradok near the village Monastery were discovered remains of the late-antique settlement with established Acropolis, fenced suburb and necropolis at the foot of the dominant hill. With the first late- antique phase point of the settlement are linked the construction of two early Christian churches and buildings functionally related thereto.

At the far eastern segment of the acropolis there is a spacious three-nave church, semi-circular apse at the east and a narthex with rectangular base to the west. North and south of the narthex there are two square basis pastophories. Near the entrance to the central eastern part of the narthex are both of the entrances on the eastern walls.

The western part of the acropolis is taken by the cross base church and associated facility west from it. The western segment of the church is the rectangular form narthex with an entrance on the southern wall. Beside this entrance, just like in the three nave basilica, on the Eastern wall of the church are deployed two smaller entries.

In accordance with the stratigraphic observations and the chronological characteristics of the findings detected in the intact cultural strata, and also in the architectural features of the buildings, this phase of the early Christian churches is determined at the time from the beginning until the last decades of the V century.

In the absence of direct data on the constitution and existence of the presented early Christian complexes in Mariovo and northern Pelagonia, we consider it necessary to mention the data for the third stage of the early Christianity in the Republic of Macedonia (approach of the last decades of the fourth to late V century), as contextual framework for these processes.

Namely, for this stage it is stated there was an episcopo in Stobi, which is confirmed by the revealed remaining of the Eustatious basilika (Eustatius, late IV century), Philip Basilica (Philippus, late IV / early V century), as well as the reconstruction of this building in the second half of the fifth century.

The names of the two episcopos in Skupi (Ursicius/Ursilius, 458 yr., Ioannes, 490-495 yr.) also speak further about the existence of the Episcopal center land, together with the discovered remains of an early Christian church, dating from the early V century.

The names of the bishops speak about the church centres existence in Bargala (Hermik, late IV), Heraclea (Quintiillus, 449 yr.) And Lihnid (Antonius, 451 yr.), while the archaeological findings yet complement the picture about the forms of organization of Christian centres on the territory of Republic of Macedonia at that time.

At the same time, in the attempt to clarify some of the reasons for the constitution of these early Christian centres in Mariovo and the northern Pelagonia, but also to determine the character of their existence, we consider it necessary to mention this data for their further existence. Thus, after the reconstruction of the basilica in the second half of the sixth century, the old Christian complex at the locality St. Andonia in Gradeshnica village is completely abandoned.

The remnants from the old Christian complex St. Transfiguration near the village Zrze were restored in the period from late IX / first decades of the X until the last decades of the XIII century, as a segment of the monastic complex spread within this micro-region. Finally, after the second late- antique phase, at the locality Gradok near the village Monastery, we concluded restoration of an ancient acropolis and its transformation into a medieval monastery from the late IX / first decades of the X century, until the late thirteenth century, within which the central place is occupied by the remodelled early Christian basilicas.